

De getemde Rus

Pieter Boulogne, *Het temmen van de Scyth. De vroege Nederlandse receptie van F.M. Dostoevskij*. Amsterdam: Pegasus, 2011. (Pegasus Oost-Europese Studies, 17). 770 p. ISBN 978-90-6143-356-9. Prijs: € 52,00.

Op 21 mei 2011 promoveerde de slavist Pieter Boulogne aan de KU Leuven op een vuistdikke studie naar de vroege receptie van het werk van Fëdor Dostoevskij in Nederland. De handelsuitgave verscheen nog datzelfde jaar in de reeks 'Oost-Europese Studies' van de Amsterdamse uitgeverij Pegasus. Deze wetenschappelijke reeks, waarin tussen 2003 en 2012 twintig delen zijn verschenen, vormt een overtuigend bewijs van de vitaliteit van de slavistiek in de Lage Landen en van het belang dat inzichten die binnen dat domein worden ontwikkeld kunnen hebben voor de geesteswetenschappen in bredere zin. Dat geldt in het bijzonder voor het proefschrift van Boulogne, dat zich op het snijpunt beweegt van slavistiek, neerlandistiek, literatuur- en vertaalwetenschap.

¹² Citaat uit de ongepubliceerde voordracht van Arnold Heumakers.

Het temmen van de Scyth documenteert en interpreteert de ontvangst van het werk van Dostoevskij in de Nederlandse literaire kritiek tussen 1881 (het jaar waarin de auteur overleed en met veel eerbetoon begraven werd én dat het begin markeert van zijn opgang in Nederland) en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De cultus die in de jaren 1920 ontstond rond de Russische schrijver wordt in deze studie dus bewust buiten beeld gehouden. In de door Itamar Even-Zohar geïnspireerde systeemtheorie vindt Boulogne een conceptueel raamwerk en waarnemingsinstrument met behulp waarvan de kritische receptie en vertalingen van Dostoevskij in hun onderlinge samenhang kunnen worden bestudeerd: beide tekstsoorten maken deel uit van een door normen gereguleerd literair polysysteem. Via de polysysteemtheorie ontsnapt Boulogne aan enkele beperkingen van het traditionele receptieonderzoek. Terwijl dat onderzoek vaak niet verder kwam dan het inventariseren en beschrijven van bronnen, worden deze door Boulogne telkens beschouwd in hun uiteenlopende literaire en extraliteraire contexten. Bovendien stelt dit theoretisch denkraam hem in staat om de receptie van Dostoevskij in Nederland te interpreteren in relatie tot de ontvangst en vertalingen van 'de Scyth' in de dominante naburige literaire systemen Duitsland en Frankrijk.

Dat Boulogne substantiële aandacht schenkt aan Dostoevskij's Duitse en Franse canonisering wordt verklaard door het gegeven dat de receptie van Dostoevskij in Nederland verliep via Franse en Duitse (tussen)vertalingen van zijn werk en dat de opinievorming over de schrijver in beide buitenlanden van invloed was op de beeldvorming over de auteur in Nederland. Het kernhoofdstuk over 'De Nederlandse kritiek en actoren' (III) wordt dan ook voorafgegaan door een omvangrijk hoofdstuk over respectievelijk de Duitse en Franse receptie (II). In dat hoofdstuk schetst Boulogne een breed beeld van de ontvangst en receptieconjunctuur van Russische literatuur in deze twee grote Europese landen. Tegen die achtergrond krijgt de receptie van Dostoevskij reliëf. Boulogne beschrijft zeer gedetailleerd de dynamiek en verwevenheid van de Duitse en Franse receptie, de belangrijkste actoren (critici, uitgevers, vertalers) en instituties en de ruimere literaire en culturele context van die receptie. Dankzij deze contextualisering bevat het boek waardevolle inzichten in onder meer het naturalisme in Duitsland, de cruciale rol van de Franse katholieke diplomaat burggraaf Eugène-Melchior de Vogüé (wiens spraakmakende boek *Le roman russe* uit 1886 ook grote invloed uitoefende buiten Frankrijk en dan vooral in Duitsland) en het internationale succes van een westers georiënteerde schrijver als Turgenev (in menig opzicht de rivaal en tegenvoeter van Dostoevskij). Met samenvattende en synthetiserende paragrafen voorkomt Boulogne dat zijn lezers verdrinken in de minutieuze, soms encyclopedische maar altijd onderhoudende beschrijvingen. Wat goed uit de verf komt is hoe de receptie van Dostoevskij werd gestuurd door een voortdurend proces van collectieve beeldvorming over zowel de schrijver en diens werken als over de Russische cultuur in bredere zin, waarbij individuele critici en vertalers hun visies op elkaar afstemden of juist tegen elkaar uitspeelden.

In de studie van Boulogne tekent zich een grondpatroon af dat inherent lijkt aan de transnationale receptie van literatuur: buitenlandse schrijvers en hun werk werden gebruikt om binnenlandse literaire standpunten in de verf te zetten en poëtische geschillen te beslechten. Zo confronteerde De Vogüé de Franse naturalisten met het spirituele idealisme van Dostoevskij, dat hij hun als morele spiegel voorhield. Het omgekeerde deed zich voor in Duitsland, waar de Russische auteur werd omarmd door naturalistische schrijvers die de literatuur wilden vernieuwen door

maatschappelijke problemen in de roman te integreren – een ogenschijnlijke contradictie die Boulogne overtuigend verklaart uit de verschillende invullingen van het naturalisme in beide landen.

Het derde hoofdstuk, over de Nederlandse kritiek en actoren, laat zich lezen als een geschiedenis van de Nederlandse literatuur door de lens van de Dostoevskijreceptie. Protagonisten in dit verhaal zijn vroege, sterk op Frankrijk georiënteerde critici als Arij Prins en Conrad Busken Huet, de uitgever A. Rössing, die met *Schuld en boete* in 1885 de eerste Nederlandse boekvertaling van Dostoevskij op de markt bracht, en de criticus Wolfgang van der Meij die deze vertaling recenseerde in *De Nederlandsche Spectator* en die kon gelden als een Ruslandspecialist, al leunde ook hij sterk op Franse bronnen waaronder de studies van De Vogüé. In een volgende fase (vanaf 1886) waren Jan ten Brink en later Zadok (Jacques) Stokvis, Israël Querido, Pieter van der Meer de Walcheren en Anna van Gogh-Kaulbach als critici en vertalers beeldbepalend voor de Nederlandse ontvangst van Dostoevskij. Voor vrijwel al deze actoren geldt dat hun kennis van en visie op diens oeuvre goeddeels werd gekleurd door de Franse en Duitse hype rond de Russische auteur, een duidelijke indicatie voor de subdominante positie van Nederland in het Europese literaire polysysteem. Boulogne schrijft met betrekking tot de vroegste receptie dan ook over 'intersystemisch imitatiegedrag' (p. 389) als voornaamste drijfveer, zij het dat Nederlandse critici ook eigen accenten legden: meer dan hun Franse en Duitse collega's beoordeelden zij het werk van Dostoevskij met ethische maatstaven. Onder invloed van Franse en Duitse critici ontwikkelden Nederlandse actoren een beeld van Dostoevskij als – in de woorden van Boulogne – 'evangelisch geïnspireerd kampioen der vernederden en gekrenkten, als sombere ervaringsdeskundige van het lijden en als meesterpsycholoog' (p. 395).

Boulognes analyse van de Nederlandse receptie overtuigt, al zijn sommige conclusies moeilijk te onderbouwen. Dat geldt in het algemeen voor de invloed van geopolitieke ontwikkelingen op de ontvangst van buitenlandse literaire teksten. De systeemtheorie leidt al snel naar causale verklaringen van dergelijke moeilijk aantoonbare, laat staan bewijsbare tekst-contextrelaties. Soms leidt het systeem perspectief tot discutabele vaststellingen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de stelling (op p. 388) dat de veronachtzaming van Dostoevskij in Nederland rond de jaren 1880 kan worden begrepen als een gevolg van het feit dat hij 'bovenal uit Parijs kwam aanwaaien', waardoor deze veronachtzaming moet worden gezien als een 'protest tegen de heteronome tendensen in de Nederlandse literatuur, met name tegen het volgen van Franse literaire modellen'. Dat laatste zou betekenen dat de door Boulogne verzamelde receptiedocumenten, veelal afkomstig van francofiële literatoren en critici, atypisch zijn voor de niet-heteronome (nationalistische?) trend in de Nederlandse literaire wereld. Dat laatste lijkt mij minder een gegeven dan een te toetsen hypothese, ook omdat het idee van een 'autonome' literatuur in Nederland voor een belangrijk deel werd geïmporteerd uit Frankrijk (denk aan de idee *l'art pour l'art* na 1880).

De conclusie dat Nederlandse vertalers van Dostoevskij (dat wil dus zeggen: zij die zijn werk uit het Frans of Duits omzetten naar het Nederlands – slechts één roman was direct uit het Russisch vertaald) eerder streefden naar acceptabiliteit en leesbaarheid dan naar adequatie en confrontatie met een 'potentieel bevreemdende esthetica' (p. 397) en zodoende bijdroegen aan 'het temmen van de Scyth' vormt de opmaat naar het vierde hoofdstuk van het boek, waarin verschillende aspecten

van de teksten vanuit een vertaalwetenschappelijke invalshoek worden geanalyseerd. Dit hoofdstuk is in letterlijke zin voorbeeldig. Met behulp van een combinatie van inzichten uit de descriptieve vertaalwetenschap (vooral Toury's onderzoek naar normatieve regulering), de semiotiek (in het bijzonder Genettes theorie over parateksten) en de imagologie (Leerssen) worden zowel macrostructurele en microtekstuele aspecten van de vertalingen beschreven en geïnterpreteerd. De conclusie luidt dat de lezers van Nederlandse vertalingen een dubbel gefilterde Dostoevskij nuttigden, namelijk door Nederlandse vertalers bewerkte versies van eerder door Franse of Duitse vertalers bewerkte teksten.

De 'eigenzinnige bezweerder van de morele chaos' (p. 725) moest in Nederland wachten tot na de Grote Oorlog. Het is te hopen dat ook die latere receptie en vertaalgeschiedenis nog eens worden beschreven met dezelfde deskundigheid en accuratesse als die welke Boulogne aan de dag legt in deze indrukwekkende studie.

MATHIJS SANDERS
Radboud Universiteit Nijmegen